

М. Васильківський

Релігійність

Т. Г. Шевченка

460.

М. Васильківський.

Релігійність Шевченка

на підставі його поетичних творів.

Ч. 16.

„Українське В-во в К. з-инославі“.
Гравобершма д-ра.

Кам'янець на Поділля.

1920 р.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ.

Правобережна філія.

Маються до друку:

1. А. Нащенко Історичні оповідання.
2. Проф. В. Біднев Запорозький Край (Історичний нарис).
3. " Про Ів. Манджуру й його твори.
4. " Про Кальнишевського.
5. Проф. Д. Дорошенко Оповідання про Ірландію.
6. " З минулого Катеринославщини.
7. Мамін-Сібірян. Олелчїні казки.
8. " Дрібні оповідання.
9. Я. Толстой "Кавказький бранець"
10. Л. Жигмайло. "Леся Українка". (Спроба характеристики).
11. Проф. Білецький. Народність чи національність в творах Т. Шевченка.
12. Проф. М. Плевано. Життя та праця Бориса Грінченка.
13. Проф. М. Драгмишів. "Українці". (Статистично-антропологічно-етнографічний нарис)
16. Проф. Хведорів—Підручник по тригонометрії.
17. Проф. І. Любарський. Підручник латинської мови.
18. " Підручник французької мови ч. 1.
19. Проф. Васильківський. Граматика німецької мови по Гамму.
20. Арифметичний Задачник. Курс дробів.
21. Проф. Білецький. Хрестоматія по історії української літератури ч. II.
22. Проф. Єсен. Мовознавство. Виклад пр. Тимченко.
23. Проф. Геринозич. Географія України.
24. Десять в сень в аранжировці Д. М. Петровського
25. Жорж Занд.—Бабіні казки.
26. Лотецький—Ріжні твори.
27. Дж. Лебббі.—Що читати.
28. Алєксич.—Про комети.
29. " Еволюція поглядів на походження світу.
30. Балді "Життя та мова". Переклад Якубовича під редакцією проф. Тимченка.

86
90
М. М. Васильківський

Приват-доцент Державного Кам'янецького Українського
Університету.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~11.460.~~

Релігійність

Т. Г. Шевченка

на підставі його поетичних творів.

~~58172/16~~

„Українське Видавництво в Катеринославі“

Правобережна Філія.

Кам'янець на Поділлі.

1920 р.

Роз 34
13/3 10

87(9)У. 1917 (032 жекл.)

B. 5139

Cenzurowane.

Цензуровано.

Коли доводиться розглядати особу художника з того або іншого боку крізь призму його творів, то необхідно насамперед зауважити де-які ґрунтовні положення методологічного характеру, котрі мають керуюче значіння для всього досліджу.

Безумовно, що між творчою особою та її творіннями є самий тісний внутрішній зв'язок.— Неначе серце дня—сонце, таємне обличчя будівничої волі заховує в собі початки крилатих промінів свого будівництва, органічно охоплює всю різноманітність сьйва його здобутків. Отже, приймаючи творчу особу за початок координат поодиноких аналітичних означень що до наслідків творчості, повинно в той же час забезпечити інтереси правдивого цінування останніх і з другого боку — Рідні діти своїх духовних батьків, продукти творчої діяльності не тільки відбивають на собі їх вдачу, але й живуть своїм власним життям. Ця самотійність твору ґрунтується почасти на об'єктивних моментах творчості, що стосуються до умов традиції, впливу, запозичення, переймання і т. инш, почасти ж на цілій, в собі замкнутій єдності характерних конструктивних начал та законів певного будівничого акту, ствер-

ділі, кристаличні форми котрого і даються як окремі результати творчости. На зразок того, як родюча клітка організму уявляється відносно відділеною од нього вже з самого початку свого виникнення, так і своєрідне насіння плоду людського духу таїть ще до часу остаточного формування та зрілості якісь обмеження творчої свободи свого причинника. В кожному творі є свій плян, своя логіка внутрішнього розвитку, котра иноді не тільки определяє, мовляв, напрямок будівничих струмків творчої енергії, але й вносе зміни більш істотного характеру. Історія творчости зна прикладн радикального розходження авторів з собою навіть у переважно суб'єктивних формах творіння. Я міг би пригадати тут Хв. Тютчева, яскравий пантеїзм ліричних поезій котрого суперечить ширій і визначно підкресленій в інших випадках теїстичній позиції мислителя.

Отже звертаючись до свого сучасного завдання, я мушу віднести, що поетичні твори Т. Г. Шевченка уявляють зразок такого органічного сполучення суб'єктивних і об'єктивних моментів, котре дуже улекшує справу відповідного досліду. Власно кажучи... „Кобзареві“ ми обхоплюємо безпосередньо саму душу поета, доторкуємось до найглибших її переживань, слухаємо найінтимнішу сповідь щирого серця автора. У всьому цьому

багатстві поетичних постатів та картин, у всій різноманітності тонких нюансів та варіацій улюблених поетом мотивів,—скрізь чувається обличчя одного і того ж головного героя всіх творів, що натхненними піснями, співчування та догани, радості і горя, молитви та прокльонів, неначе золотими нитками, густо вимережує тканини своїх художніх замірів.

Крім суб'єктивизму, в творчості Т. Г. Шевченка є ще один момент, котрий теж значно допомагає, виходячи з творів поета, досягнути таємничих глибин його душі.

Коли перечитуєш „Кобзаря“ одразу, то мимоволі зупиняєшся на тому дуже онуклому явищу, що в засобах особистого реагування автора на життя не помічається якої-небудь досить визначеної еволюції. На протязі більш ніж двадцяти років („Причинна“ 1838 р., „Чи не покинуть нам, небого“... 1861 р.) поет повертається, власне, в одному і тому ж колі характерного для його вдачі орієнтування. Особливо це треба сказати про мотиви найглибш інтимні, неначе-б-то сталість творчої ситуації поета побільшувалась в міру наближення до центру його індивідуального життя.

Зазначивши показані зараз істотні риси, характерні для особистого змісту поетичної творчості Т. Г. Шевченка, перехожу до

формування свого прямого завдання.

Найблизчою *метою цього аналізу* буде досягнути сфери релігійних переживань Т. Г. Шевченка, виходячи з його поетичних творів. Аби зрозуміти ці переживання як щось ціле буде зроблена спроба дати *загальну характеристику релігійної свідомості поета*, себ-то уявити головні категорії його релігійних настроїв, встановити певні напрямки релігійних шукань та засоби здійснення релігійної волі художника.

Я мушу підкреслити, що мій аналіз *навмисно висуває позитивний бік завдання*. Полеміка з де-якими негативними цінуваннями що до релігійності Т. Г. Шевченка не є моєю метою. Отже zarazом з тим висловлюю цілковите переконання в тому, що лише на ґрунті об'єднуючого розсліду релігійних переживань поета взагалі можливо дати правдиве освітлення окремих пунктів питання, котрі викликають суперечки та зв'язуються з тими або іншими підозріннями і обвинувачуваннями в напрямку Т. Шевченка.

Існують різні *типи релігійності*. Філософ, що постулює Бога, як останню умову всякого буття, ворочається в сфері інтелектуальних означень релігійного начала. Естет почуває божество як вищий принцип гармонійної єдності для житьової мномаїтності та суперечливості. Прихильник

культу Діоніса здійснюється до свого бога в шаленому танку п'яної радості. Песимист шукає заспокоєння від недолі життя в байдужості Чірвани.. Коли придивитись до психології Т. Г. Шевченка, то стане ясно, що його релігійність виявляється переважно, як що не виключно, в межах етичної оцінки людського життя. *Моралізм*, так характерний для світогляду і творчості нашого поета взагалі, ось ґрунтова ознака його релігійної фізіономії. Вищим критерієм розуму життя тут визначається „*правда*“, ця правда набуває завжди в свідомості поета значіння надприродового принципу, вона є для нього синонімом закону волі божої до котрої безпереч апелює він, з якою безпосередньо зв'язує окремі випадки свого позивання.

Ідеал правди цілком опановує душу Шевченка, завше тримає на сторожі коло себе, проймає її наскрізь своїм промінням. Він живе що-хвилини в здрігненнях щирого серця поета, дивиться огненим поглядом строгих очей його зі сторінок „Кобзаря“, обливає читача живою теплотою авторського подиху, не вмовкаючи лунає дзвінкими голосами пророчих пісень нагхненного співця.

Надзвичайна *рельєфність* начала морального цінущання в поетичних творах Т. Г. Шевченка стоїть в тісному зв'язку з характером розуміння цього принципу у на-

шого поета. „Правда“ Т. Г. Шевченка це не абстрактна категорія філософського уможвиння, не постулат певного відношення між різними плянами буття, а *жива норма конкретно-індивідуального синтезу почувань та вражінь власного життя*. Поет розмовляє зі своїм Богом, не зводючи в той же час очей з того, що баче навколо себе, і це не є тільки властивістю живої уяви художника взагалі, але й істотною ознакою релігійної влачі Т. Г. Шевченка. Знесилений тягарем життя поет збірається летіти

Високо-високо за синії хмари,
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.

Та не покине душа того, що їй болить до смерті, що вона любе більше себе самої. Здається лише на хвилину вона зупиняється, аби озирнутись на страдницьке поле людської недолі:

Он глянь,—у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки зімають,
З шкурою зімають,—бо нічим обути
Панят недорослих . . . . .

але ж від каліки увага переноситься далі на вдову, у котрої беруть у військо „єдиного сина“, на опухлу дитину, що вмирає з голоду під тинном, на покритку, що „по-тід тинном з байстрам шкандибає“, без батьківської, ласки, покинута „недолюдком“ паничем. І

ось уже в серці поета здійснюються інші настрої, і кінчає він тим, що безнадійно лагодиться „заховати“ де небудь серце та „пошукати“ „раю“ „на край світа“, у той час, як цілком стає захопленим любов'ю до свого пекла:

Лети ж, моя дума, моя люта мука,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство. Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась, їх тяжкі руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети...

(„Сон“—1844. 8. VII)

Показана зараз глибока спорідненість Т. Г. Шевченки зі своєю земною тюрмою, цей своєрідний *позитивизм життєвого існування*, виливається в форму рішучих обмежень що до сфери, в котрій поет потребує здійснення свого ідеалу. Він хоче „правди“ в границях тугемного буття, бажає реальної перемоги морального принципу в умовах історичного існування людства. І тому, навіть в хвилину спокійно—скептичного відношення до неправди та недолі життя, в бентежній душі його чується непереможна рішучість триматись раз-назавше взятого методу життєвого орієнтування.

Нема раю на всім світі, хіба що на небі,

(„Не завидуй багатому“ . . . .)

каже поет в одну з таких хвилин. І це „хіба що на небі“ дуже виразно підкреслює, чого вимагає в дійсності його серце і до

чого воно ставиться більш-менш байдуже

Ми обчеркнули короткими рисами сферу, в котрій замикається релігійна свідомість Т. Г. Шевченка. Це, мовляти, *статичне визначення* релігійної психології нашого поета. Оглянемо тепер *динамічний зміст* її, себ то напрямки або засоби здійснення релігійної волі поета.

Процесуальність релігійної свідомості Т. Г. Шевченка виявляється в двох напрямках, котрі можна була б характеризувати як *психологію протесту*, боротьби, змагання з одного боку, і *психологію примирення*, заспокоєння, рівноваги з другого. Настрої тієї і другої категорії часто-густо з'єднуються та перемішуються у поета як найтісніше, але кожна з показаних психологій має свої конститутивні принципи, свою властиву логіку розвитку. Підставу для найближчого розуміння обох родів релігійних станів Т. Г. Шевченка повинно, з нашого погляду, шукати, по перше, в психологічних властивостях його природної вдачі, і, по друге, — в деяких обставинах особистого життя поета.

Індивідуальне обличча Т. Г. Шевченка, оскільки ми охоплюєм його на автобіографічних сторінках „Кобзаря“, дуже опукло виявляє переважний розвиток того боку, який звичайно суммарно визначають поняттям емоціонального. Для *натури емоціо-*

нальної є дуже характерною взагалі *безпосередність* цінування житьових вражінь та *швидка реакція* на останні. Коли придивля-
 ешся до душі автора „Кобзаря“, то мимо-
 волі напрошується порівняння її з дрібноли-
 тою березою, що тріпоче од легесенького
 подиху повітря. В серці Кобзаря-Шевченка
 захована ціла безодня найтонших відтінків
 почуття, котрі, буцим то невлоними пахощі,
 розливаються навколо, обхоплюють вас і про-
 ходять наскрізь, наздоганяють і вражають...
 І ось, як і ці безформенні вещества, чутливі
 настрої поета завше знаходяться в станови-
 щу якоїсь непевности, *надзвичайної* рухли-
 вости. Це полохливі птички, котрі жахливо
 здійсмаються, коли-забачуть, що ви наближає-
 тесь до них і пурхають з місця на місце,
 лунаючи своїми піснями звідти і звідси.

Своєчасно є як-раз зауважити, що емоці-
 ональність Т. Г. Шевченка стає психологич-
 ною підставою того характерного для
 релігійної свідомости нашого поета явища,
 котре ми означили як св ерідний позитивизм
 релігійно-морального відношення до життя.
 Цілком зрозуміло, коли людина, що керується
 в життю переважно голосом свого серця з'о-
 середжує свою увагу на конкретному зміс-
 тові власного досвіду. Переступити межі ос-
 танього, це вже визнача піднятиись на кри-
 лах думки, обхопити дрібниці житьових по-

дій та обставин в суцільності розумового синтезу. Інтелектуалізм, як метод такого об'єктивного, більш-менш абстрактного світогляду та світодіяння, є щось зовсім чуже Т. Г. Шевченкові. Наведу тільки один, але дуже яскравий приклад:

Е... йде, все минає—і краю немає...

Куди ж воно ділось, відкіля взялось!—

питає поет, розпочинаючи своїх „Гайдамаків“. Як видно, проблема сформулована досить абстрактно і варту завзятого філософа. Та нехай він і відповідає на цю проблему. Що ж до автора поеми, то він тієї думки, що „і дурень і мудрий нічого не знає“. Коли б хто може захотів винайти тут якийсь вираз властиві поетові позиції так званого агностицизму, то я просив би його лише перечитати де-кілька рядків, що йдуть за наведеним вище початком „Гайдамаків“. Як видно з цих рядків, увага автора полягає зовсім не в питанню, котре він ставить, мовляти тільки *ad hoc*. Поета не цікаве, власне, „*panta rei*“ природи, картину якого він начеркує де кількома виразними рисами; споглядання вічної рухливості є для поета лише приводом до його ліричних екскурсів в сферу власних почувань. І тому, повертаючись ще раз до кола чужих йому проблем, Т. Г. Шевченко знов таки одкидає їх, з невластивою, філософові недбалістю і через те яс-

краво показує дійсний напрямок своїх інтересів:

Як небо блакитне, нема йому краю—

Так душі спочину і краю немає.

А де вона буде. Химерні слова.

Згадай же хто небудь її на сім світі,—

Безспавному тяжко цей світ покидати.

Згадайте, дівчата, вам треба згадати, і далі.

Емоціональність, як психологічна підстава особистого відношення до життя, виявляється в характернім для натур цього складу хитанню що до відповідних життьових оцінок. Непостійність настрою є тут прямим наслідком тих або інших обставин власного життя людини, безпосереднім показчиком різних його комбінацій. Психика емоціональної особи сполучає в собі часто-густо моменти прямо протилежні, вона зовсім легко переходить од однієї полярности до другої. Все це в повній мірі стосується і до релігійної психології нашого поета.

Ми вже сказали, що з процесуального боку різноманітні прояви релігійної свідомості Т. Г. Шевченка можна звести до двох протилежних категорій—протесту та примирення. Розглянемо ближче ці два крайні напрямки в розвитку релігійних шукань поета.

Зрозуміти психологію релігійних змагань Т. Г. Шевченка краще всього через порівняння її з певними типами так званого „богоборчества“. Я нагадаю тут лише де-

які його мотиви, котрі на мою думку, найбільш допомагають обчеркнути межі Шевченкової „прі“ з Богом.

Найстаріший класичний зразок психологічно-філософського оброблення теми релігійних колізій ми знаходимо в біблійному сюжеті „Книги Іова“. Історія страждань цього праведника уявляє спробу поставлення та вирішення, власне спеціальної проблеми розуму людської недолі, що з погляду обмеженої свідомості не є заслуженою. Але тенденція такого повуження питання не перешкоджає авторові часто-густо виходити за межі свого власного тріктування, збагачувати останнє і з психологічного боку і з боку філософського. В решті, перед нами ціле „*quaestio rationis divinae*“, обґрунтування релігійного погляду на життя людини взагалі. Філософське розв'язання проблеми дається утвердженням того тезису, що *обмеженість людського знання* не дозволяє нам претендувати на категоричну оцінку тих або інших явищ в життю людини. В розвитку психологічних мотивів біблійного твору помічається велика різноманітність та рельєфність. Взагалі перед очами читача виступає цілосна та повна картина *релігійної драми*, де почування і думки, зітхання і бажання об'єднуються на началах яскравої пропорції, що має своїм джерелом глибоке *переконання в справедливості Бога*.

Ідея обмежености людського знання що до правдивого цінування життя, послужила вихідним пунктом для цікавої спроби *гносеологічного оброблення проблеми „богоборчества“* в сучасному стилі. Ми находимо його в „Анатемі“ Леоніда Андреева. Протест Анатемі проти Бога це необмежені змагання розуму людини, котрий хотів би утвердити себе як єдину інстанцію життьового цінування. П'єса Андреева є художнім виразом велетенської боротьби гордого, але замкнутого в залізне коло феноменальности інтелекту з покірливою вірою в вищу. Божу правду, вірою, що почерпує свою силу в любови до безкрайого страждання людини на цім світі. Як відомо, мислитель не знайшов розв'язання цієї суперечки: його твір розгортає перед нами *трагедію бентежного розуму*.

Звертаючись до тих колізій, що подібаються в релігійній свідомості Т. Г. Шевченка, ми, перш усього, повинні зазначити, що немає підстав характеризувати їх як трагедію духовного життя поета. — Вище вже було зауважено, що релігійні настрої автора „Кобзаря“ і взагалі вся його психологія позбавлені сталости та постійности. Суперечки та змагання не розгортаються тут, мовляти, в однім напрямку; вони не доходять до геркулесових стовпів свого логічного розвитку, щоб закінчитись врешті катастрофою, а

скрізь і завжди вбиваються на половині дороги, звертають в тій або в інший бік, або й зовсім зникають та перетворюються в другі, часто протилежні почування.

Не можна, далі надавати Шевченкові й психології протесту і ознаки інтелектуалізму, котрий, як ми теж вже бачили, зовсім не є властивим поетові. Правда іноді у нього вживаються такі слова, котрі б могли дати десь який привід до відповідних висновків.

Так поет жаліється:

Тяжко-важко нудить світом,

Не знаючи за що („Гайдамаки“).

В другому місці ця уявна проблема розуміння життя знаходе ніби ще більш широке поставлення:

...Чудно людям,

Бо люде не знають,

Чому добре умірає,

Злеє оживає... („Княжна“)

Автор „Єретика“ або „Івана Гуса“ од імени героя поеми формулує навіть зовсім гостр цю ідею:

Боже, Боже,

Великая сила!

Великая славо! Зглянься на людей!

Одпочинь од кари у святому раі.

За що пропадають, за що ти караш

Своїх і покірних і добрих дітей.

За що закрив їх добрі очі

І вільний розум окував

Кайданами лихої ночі...

(„Єретик“ або „Іван Гус“).

Та це все тільки слова, дійсний зміст котрих полягає в драматичних контраверсах що виникають з бажань бурхливого серця, а не зі запитань спокійного розуму. Вони суть у поета лише формами виразу для опановуючих його настроїв знемоги під тягарем життя, голосною луною власної неволі. Походження таких переживань, як і взагалі різних мотивів релігійної боротьби Т. Г. Шевченка, треба шукати в «безталанні не-всипущім», на котре як на пряму причину своїх суперечок з Богом, посилається він сам. Класичний приклад показаного зараз зв'язку дає, на мою думку, вірш, що зараз з тим стає вихідним пунктом і для деяких міркувань надалі:

Один у другого питаєм:
На-що нас мати привела.
Чи для добра, чи то для зла?
На-що живем? Чого бажаєм,
І не дождавшись уміраєм
І покидаємо діла?

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
*Бодай ті діти не росли,
Тебе, святого не гнівили,
Що у неволі народились
І сиди на Жебе понесли!*

Як видно, релігійне «ignomias» автора не тільки не посуває його на „прю“ з Богом, чого здається, можна було б сподіватись на підставі наведених вище прецедентів,

11460.
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

52633.

Львівська державна
наукова бібліотека

6434

але й сполучається з своєрідною тенденцією
яскраво-особистого одбитку. Де кількома
рухами поет підймає завсу, що запинає від
нас його духовну драму, і ми зазираєм в
саму глибину сцени, де розгортається ця
драма. Драматизм Шевченкових змагань
дуже нагадує релігійні контраверси книги
Іова. — Тут є те ж захоплення, що виявляє
багатство емоціональних настроїв, те ж
натхнення, яке свідчить про конкретно-інди-
відуальні підстави протесту. Але ж з другого
боку, релігійна психологія автора «Кобзаря»
має і свої власні ознаки. Для старозавітно-
го праведника проблема розуміння його
страждань на першому плані; для Т. Г.
Шевченка, як то вже ми не раз помічали,
вона лише привід для суперечок почуття,
котрими власне й вичерпується весь драма-
тизм в становищу поета. Це одна відміна;
друга полягає в глибоко оригінальним мотиві,
грунтовім, по справедливим погляду одного
дослідника¹⁾ для всієї творчості Т. Г. Шев-
ченка взагалі. В кінці останнього з приве-
дених нами віршів поет прямо вказує на
свою неволю, як на причину своїх змагань
з Богом. В другім місці він підкреслює цю
думку ще виразніш. Поет жаліється на свою
матір:

¹⁾ М. Славинскій, „Шевченко и библия“, в „Украинской жизни“ № 2, февраль 1914, стр. 34.

Лучше було б не родити
Або утопити,
Як мав би я у неволі
Господа гнівити.

(„Не молилася за мене“).

Вже змалку Т. Г. Шевченко зазнав
весь тягар кріпацтва і ці вражіння отруїли
чутливу душу його на все життя:

Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая,—ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую,—у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молоді!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли чужі,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.
Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.

(„Як би ви знали паничі“).

Геній і добрі люди помогли поетові
вийти на волю, але ж недоля знов віддала
його на поталу заслання й примусила «спо-

кутовувати своє страдницьке життя. Цілком зрозуміло після цього, чому мотиви майже постійного обурення проти «панів» або «царів» лунають в творчості такої людини. Воля для Т. Г. Шевченка була гловною медосяжною метою життя, тим ідеалом, що органічно сполучається в його свідомості з моральними вимогами „правди“. Поет не міг і не хотів розмежовувати їх один від одного, бо «свята воля» і добро були для нього однаково „sine qua“ вищої релігійної цінності людського існування: „Бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи“ („Царі“). Отже автор „Кобзаря“ залишив нам вірш, що дає можливість вбачати в глибині його релігійної драми таку тенденцію визволення:

Моя ти любо! Мій ти друже!
 Не ймуть нам віри без хреста,
 Не ймуть нам віри без попа,
Раби, невольники недужі!
 Заснули, мов свиня в калюжі,
 В своїй неволі. Мій ти друже,
 Моя ти любо! Не хрестись,
 І не кленись і не молись
 Нікому в світі! Збрешуть люде,
 І візантійський Саваоф
 Одурить. Не одурить Бог,—
 Карать і миловать не буде:
Ми не раби його, ми люде!
Моя ти любо! Усміхнись
І вольную, святую душу
І руку вольную, мій друже.

Подай мені . . . . .
(„Ликері“).

Перед нами безумовно релігійна натура, але така, котра не хоче коритись лицемірній правді старого закону, а цілком стоїть на ґрунті апостольського принципу:

А що ви сини, то послав Бог Духа Сина свого в серця ваші, що покликуює: Авва, Отче!

„Тимже вже більше не невольник еси, а син“ (Послання Св. Ап. Павла до Галат. Гл. IV, 6-7 ст.).

Тільки надзвичайно розвинене почуття свободи могло посунути поета на такі вирази, що без зв'язку з правдивим освітленням інтимного змісту його особи надавали б навіть право для цілком негативних висновків відносно її релігійності:

Світе ясний, світе тихий,
Світе вольний, несповитий
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій теплій хаті.

Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І роспатієм добито?..

Не добито. Стрепенися
Та над нами просвітися!
Просвітись... Будем, брате,
З багрянцїв онучі драти,
Явленими нїч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати.

Було б, безумовно, несправедливою причіпкою перетлумачувати підкреслені рядки в несприятливім, або й зовсім ворожім для релігійности автора значінню, бо крім відомого вже й цілком зрозумілого нам захоплення поета ідеалом „святої волі“ нічого більше тут знайти не можна. Навпаки, на нашу думку, подібний протестантизм як найкраще свідчить, оскільки душа Т. Г. Шевченка була чутливою до добра і як гаряче вона боролась з неправдою життя. Той хто згодиться з таким розумінням наведеного зараз віршу, не дасть себе спокусити що до інших випадків ці ж категорії. („Царі“, „Гимн Чернечий“ і інші).

Аби вичерпати, по можливості, належний матеріял зі сфери Шевченкової психології релігійного протесту, я зазначу нарешті головні моменти тієї *гали*, в межах якої розгортуються відповідні настрої поета.

Profundo послідовного зростання релігійно-драматичних хвилювань автора „Кобзаря“ треба шукати, на мою думку, в тих настроях майже безпредметної туги, що так опукло охарактерізовані віршем:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
 Чого серце плаче, ридає, кричить,
 Мов дитя голодне? Серце мое трудне,
 Чого ти бажаєш? Що в тебе болять?
 Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
 Засни моє серце, на віки засни,

Невкриті, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... *Закрий, серце, очі!..*

Це стан, коли контраверса вже з'явилась в свідомості, але ж не сполучається з почуттям необхідності здолати суперечку, не викликає відповідної реакції активного самовпорядкування психіки. Такий квієтизм є, мабуть виразом духовного притомлення, підупаду.

Рух починається запитанням, що разом з тим лунає ніжним докором, обережним жалінням — призвою:

Така її доля... О Боже мій милий!

За що ж ти караєш її молоду?

(„Причинна“)

або:

Не нам на прою з Тобою стати,

Не нам діла Твої судить:

Нам тільки плакати, плакати, плакати,

І хліб насущний замісить

Кривавим потом і сльозами...

(Кавказ).

Запитання переходить в сумніз, жаління в нарікання:

І все-то те лихо, все, кажуть, од Бога!

Чи вже ж йому любо людей мордувати?

(„Іржавець“);

або трохи гостріш:

А патріот, убогих брат,

Дочку й теличку однімає

У мужика, — і Бог не знає...

А може знає та мовчить;

(„Княжна“);

і зовсім рішуче:

. . . . . Тисячами гинуть
 Голодні люди. А скирти гніють,
 А пани полову жидам предають,
 Та голоду раї та Бога благають,
 Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав,
 Тоді б і в Парижі, і в иншому краї
 Наш брат хуторянин себе показав!
*Чи Бог тебе знає?—Бо се було б диво,
 Щоб чути і бачить, і не покарать.
 Або вже аж надто довготерпеливий.*
 (там же IV).

Роздратування, що п'єчується вже в останнім рядку, виливається в обурення на Бога, як пасивного винуватника людських страждань і неправди життя.

Ось зразки цього мотиву:

Чи Бог бачить із-за хмари
 Наші сльози, горе?
 Може й бачить, та помога
 Як і оті гори
 Предвіковічні, що політі
 Кровію людською...

(„Сон“ 1844);

А Бог хоч бачить, та мовчить,
 Гріхам великим потурає...

(„Княжна“);

А може й те ще... ні, не знаю,
 А так здається сам еси...
 Бо без твєї, Боже, волі
 Ми б не нудились в усі голи!
 А може й сам на небеси
 Смієшся, батечку, над нами,
 Та може радишся з панами,
 Як править миром?

(„Як би ви знали паничі“);

А ти, Всевидящее око!
 Чи ти дивилося з висока,
 Як сотнями в кайданах гнали
 В Сибір невольників сьятих,
 Як мордували, розпинали
 І вішали?! А ти не знало
 І ти дивилося на них
 І не осліпло?! Око, око!
 Не дуже бачиш ти глибоко!
 Ти сліш в киоті, а царі—
 Та цур їм, тим царям поганим,
 („Юродивий“).

Паралельний до останніх настроїв варіант дають ті місця „Кобзаря“, де скарга на Бога виливається в форму рішучої ділеми, мовляти, ультиматума визнання його з боку поета. Бурхливість почуття тут заховується в глибині душі, а на поверхню виступає упевнена свідомість справедливості своїх вимогів.

Як понесе з України
 У синєє море
 Кров ворожу, — оттоді я
 І лани і гори
 Все покину і долину
 До самого Бога
 Молитися. *А до того—*
Я не знаю Бога!
 („Заповіт“).

Поступовий розвиток показаного зараз стану з головними відмінами доведе до двох останніх пунктів, що уявляють собою найбільш закінчені форми здійснення логіки Шевченкового протесту. Ми маємо, з одного

боку, підкреслену байдужість, що навіть бравує собою. Це послідовне продовження наведеного вище мотиву *sine qua*.—

... . Немає,
 Господа на небі!
 А ви в ярма пад-ете
 Та якогось раю
 На цім світі бажаєте... (sic)...
 Немає! немає!
 Шкода й праці! Схаменіться:
 Усі на цім світі,—
 І царята, і старчата,—
 Адамові діти
 І той, і той... А що ж то я?
 Ось що добрі люде:
 Я гуляю, бенкетую
 В неділю і в будень...
 („Сен“).

З другого боку, ми спостерігаємо, як *crescendo* обуреної скарги на Бога зростає до розпачу, що з'єднується навіть з сумними виразами „хули“ та „прокльонів“.—Ось зразок такого стану психіки поета:

Звичайно, радість та хвала
 Тобі єдиному святому,
 За дивнії Твої діла...
 О тим бо й ба! Хвали-нікому,
 А кров та сльози, та хула,
 Хула всьому. Ні, ні. Нічого
 Нема святого на землі!
 Мені здається що й самого
 Тебе вже люде прокляли.
 („Як би ви знали, паничі“...).

Релігійна свідомість Т. Г. Шевченка, як

то було зауважено вище, цілком зостається в межах етичного погляду на життя. Отже зовсім зрозуміло, коли поет шукає розв'язання проблеми не тільки з боку *juris divinae* але й зі становища *juris humanae*,—вимагає правди не тільки від Бога, але й од людей, що теж спричиняються до утворення життєвого правопорядку. Звідси звертання до моральної свідомості людини та свободної волі її стає органічним компонентом змагань Т. Г. Шевченка. Ми могли б, навіть сказати, що протест його проти людської неправди, який є теж одним з головних дуже інтимних мотивів „Кобзаря“, уявляє собою свого роду одвід для напружених суперечок поета з Богом. Богоборець переносе тут—всю силу свого запалу, всю жагу претензій на тих, в кому полягає безпосередня активна причина його моральних страждань:

... Живучи
З людьми в паскуді, спаскудив
І душу чистую... А люде
(Звичайно люде), сміючись,
Зовуть її і молодцю,
І непорочною святою,
І ще якоюсь... Вороги!
І люті, люті! Ви ж украли,
В багно погане заховали,
Алмаз мій чистий, дорогий.
Мою, колись, святую душу,
Та й смієтесь! Не християне!
Чи не між вами ж я, погані,

Так опоганивсь, що й не знать,
 Чи був я чистим коли-небудь?!
 Бо ви мене з святого неба
 Взяли між себе, і писать
 Погані вірші научили.
 Ви тяжкий камінь положили
 Посеред шляху і розбили
 О Бога, Бога боячись,
 Мое малес та убоге,
 То серце праведне колись.
 Тепер іду я без дороги,
 Без шляху битого.. А ви
 Дивуетесь що спотикаюсь;
 Що вас і долю проклинаю,
 І плачу тяжко, і, як ви,
 Душі убогої цураюсь,
 Своєї грішної душі!..
 („Чи то недоля та неволя“).

Іноді обвинувачування людини оберта-
 ється у Т. Г Шевченка прямо в теодицею,
 в котрій чується покірний голос щирого
 оборонця правди Божої:

За кого ж ти розпинався,
 Христе, Сине Божий?
 За нас добрих, чи за слово
 Істини? чи може,
 Щоб ми з Тебе посміялись?
 Воно так і сталося!
 Храми, каплиці і ікони,
 І ставники і м'рри дим,
 І перед образом Твоїм
 Неутомими поклони—
 За кражу, за війну, за кров,—
 Щоб братню кров пролити, просим,
 А потім в дар Тобі приносим

З пожару крадений покров...

(„Кавказ“).

Заразом з цим ми вже повертаємось до другого боку морально-релігійної психології нашого поета, котрий є зовсім протилежний вищенаведеним мотивам суперечек та боротьби.

Зміст і ритм Шевченкової психології рівноваги, примирення показується *дуже небагатим*, в порівнянні з різноманітністю суперечливих настроїв поета. Обставини життя зробили його переважно протестантом, борцем за правду і волю. Проте ж, треба цілком виразно підкреслити, що стремління до гармонійної сталості, до заспокоєння душі, є безумовно, найвластивіша риса вдачі Т. Г. Шевченка. Я міг би сміло тут сказати, що вона лежала в самому центрі його натури, була первісним елементом індивідуального характеру автора „Кобзаря“. Т. Г. Шевченко згадує про такі хвилини своїх дитячих років, коли показана риса виявлялась ще в чистому безпосередньому виді, не попсована ніякими негативними впливами життя:

Мені тринадцятий минало;

Я пас ягнята за селом.

Чи то так сонечко сіяло,

Чи так мені чого було—

Мені так любе, любе стало,

Неначе в Бога...

Уже прикликали до паю,

А я собі у бур'яні

Мелюся Богу; і не знаю,

Чого маленькому мені
Тоді так *приятно* молилось.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло, не пекло.
(„Мені тринадцятий минало...“)

Поет жаліється далі, що:

Не довго сонце гріло,
Не *довго* молилось;
Запекло почервоніло
І рай запалило...

але ж зворушні тони „Перебенді“ досить
яскраво показують, що Кобзарь Шевченко і
потім не розучивсь широко молитися на-само-
ті також, як моливсь ще дитиною:

Старий, заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули — бо то *Боже слово*,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господню славу...

(„Перебендя“—)

Коли придивляєшся до цих мотивів, то,
здається, бачиш перед собою лісове озеро,
тихе й прозоре, ясне як і те небо, що від-
бивається на його зверхні. В душі Т. Г.
Шевченка була ціла безодня ніжної мрій-
ности, гармонійної журби, молитовного вели-
чча та дитячої чистоти. Все це були лише
окремі прояви надзвичайно гнучкої і тонкої
психіки, котру ми характеризували, як пере-
важно емоціональний тип.

Знесилений тягарем недолі, розлютова-

ний перешкодами життя, поет не перестав бажати од усього серця заспокоєння і рівноваги. Ідеал „тихого раю“ завше ввижається йому, постійно викликає глибокі зітхання в його притомлений душі.

Ледве-ледве опівночі
Серцем прозираю,
І немощну мою думу
За світ посилаю—
Цілющої, живущої
Води пошукати;
Як инколи, то й принесе
І покрепить в хаті,
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весілля,—
Звертає на лихо...
(„Невольник“. Епілог).

Життя порушило дитячу безпосередність Т. Г. Шевченка, воно не дало йому здійснити його *ідилічний ідеал*. *Сентименталізм* поета мусив пройти кріз горно великих спроб. І ось перед нами вже спокушена віра, чиста й незлобна як у дитини, але ж озброєна знаряддям непохитної рішучості досвідченого титана правди і волі.

За горами гори хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі;
Споконвіку. Прометея
Там орел карає,
Що—день божий довбе ребра
Й серце розбиває:
Розбиває та не вип'є

Живущої крові,—
 Воно знову оживає,
 І сміється знову.
Не вмирає наша правда,
Не вмирає воля;
 І несигий не виоре
 На дні моря поля.
 Не скує душі живої
 І слова живого,
 Не повесе слави Бога,
 Великого Бога.

. . . . .
 Ми віруєм твоїй силі
 І слову живому:
 Встане правда, встане воля,
 І тобі одному
 Поклоняться всі язики
 Во віки і віки.
 А поки ~~ж~~ течуть ріки,
 Криваві ріки!..
 („Кавказ“).

Тільки така переконана в собі віра вміє
 молитись **словами** Господньої молитви:

В Твоїх руках все на світі,
 Твоя всюди воля.
 Нехай буде так як хочеш,
 Така моя доля.

(„Невольник“.)

Споглядання людського страждання тут
 не викликає вже обурення, а стає навіть
 приводом до подяки Богові за неподілену ні
 з ким рідним або близьким особисту **недолю**:

Молюся, Господи, молюсь,
 Хвалить Тебе не перестану,
 Що я ні з ким не поділю,

Мою тюрму, мої кайдани.
(„Н. І. Костомаров“).

Зворушена глибоким співчуттям до мешчанних „байстрят“ життя, душа поета звертається до Бога лише з натхненою молитвою о допомозі:

Мені їх жаль... Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу—
Людське серце пробивать,
Людський сльози проливать:
Щоб милость душу осінила,
Щоб стала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчат, щоб навчились
Путями добрими ходить,
Святого Господа любить
І брата миловать!

(„Марина“)

Смирена душа упевнена в тому, що все і „талан і безталання“ од Бога, в правду котрого вірить непохитно, а тому причину власного страждання шукає в собі самій:

Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь
І не клену долі,
Тільки Господа благаяю.
Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у незолі

(„А. С. Козачковському“).

В хвилини тривоги, коли неправда життя обурює чисте серце, молитва віри лунає ревнивою призвою до свого Бога:

Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих!

На всім світі Твоя правда
І воля і слава.

(„Псалом Давида“).

Господь Бог лихих карає,—

Душа моя знає;

Встань же, Бже, Твою славу

Гордий зневажає.

Вознесися над землею

Високо-високо.

Закрий славою своєю

Сліпе горде око.

(там же—пс. ХСІІ).

Але ж на вищій ступні просвітлення
віра станеться незлобною. Вона, як рідна
мати, умовляє непокірних дітей свого Бога

Умийтеся. Образ Божий

Багном не скверніте.

(До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх...).

або ж ще й уклоняється перед тими, хто її
образив чи покривдив;

Єй-Богу, Сратія, прощаю,

І милосердному молюсь,

Що б ви лихим чим не згадали;

Хоч я вам кривди не робив,

Та все таки між вами жив,

То може, де-що і осталося.

(„То так і я тепер пишу“...)

Іноді поет піднімався на недсяжну
височину морально-релігійного стану, коли
його душа „цвіла барвінком“ і нагадувала
по власному виразу. темну яму, куди заглянуло
„святее сонечко“ і на дні котрої поросла
зелена травка („Буває іноді старий“..)

В такі менти проясвітлення:

Думи душу осідають,
І капають сльози,
І хочеться сповідатись,
Серце розповіти;
І хочеться, Боже милий,
Як хочеться жити!..
І любити Твою правду
І весь світ обняти..
(„Ми восени таки похожі“...).

Заразом з тим зникає всяка тінь ворож-
нечі до людини, і душа жадає братерної
єдності в любові:

Обниміте ж, брати мої
Найменшого брата..
.....

Обниміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю.

(„До мертвих і живих“...).

Ми бачили, що вдача Т. Г. Шевченка
і обставини його особистого життя пере-
шкоджали поетові конче перемогти своє ду-
ховне розладдя. Драматизм лунає з початку
до краю його „Кобзаря“.

Отже нам однаково остаються дорогими
і похмурі дні цієї правдивої і чутливої душі,
і соняшне проміння окремих хвилин її одино-
кого страдницького життя. Бо там як і тут:

..... Жива

Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах;

І ми, чигая, оживаєм

І чуєм Бога в небесах.

(«Мені здається я не знаю»...).

Тези розвідки.

1) Методологічні перешкоди, з'єднані взагалі з характеристикою особи художника на підставі його творів, значно улекшуються при досліджуванні творчості Т. Г. Шевченка завдяки суб'єктивизму її з одного боку і тенденціям сталості, що помічаються в сфері індивідуального життя поета, з другого.

2) Мета розвідки аналізувати психологію релігійної свідомості Т. Г. Шевченка.

3) Статичним визначенням Шевченкової релігійності є моралізм, характерний взагалі для світогляду і творчості автора „Кобзаря“.

4) Динамічний зміст психології релігійних переживань Т. Г. Шевченка виростає на ґрунті психічних факторів його переважно емоціональної вдачі та в зв'язку з обставинами особистого життя кріпака спочатку і заслання царської влади потім.

5) Процесуальність релігійної свідомості Т. Г. Шевченка виявляється в двох напрямках, — як психологія протесту, боротьби, змагання з одного боку, і психологія рівноваги, заспокоєння з другого.

6) Порівнюючи з іншими типами так званого „богоборчества“ релігійні змагання Т. Г. Шевченка можна характеризувати як драматичні колізії його психіки, що відбивають властивості емоціонального складу поета і регулюються глибоко індивідуальним мотивом „святої волі“.

7) Потреба примирення рівноваги лежала в самій істоті природи Шевченка; неволя порушила ідилічну гармонійність його душі, але в той же час і загартувала добру волю поета, утвердивши його віру в непереможну силу „божого правди“.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ.

Правобережна філія.

Видруковано за кордоном (у Відні):

1. **Нарісник** Запорожський клад (казка).
2. **Нащенко** Історичні оповідання: Борці за правду.
3. „ { З Дніпра на Дунай.
4. „ { Під Корсунем.
5. „ { Кость Гордієнко.
6. „ { Славні побратими.
7. **Чайнівецький** Козацька помста. Оповідання.
8. **Мамін-Сібіряк** Три оповідання.
9. „ Старий горобець.
10. „ Пригоди статечної миші.
11. „ Поганий день Василя Івановича.
12. **Казки** Бехштейна.
13. „ Гауффа ч. I.
14. „ Гауффа ч. II.

Друкується за кордоном:

1. **Т. Шевченко**. Кобзарь. Повне видання під ред. проф. Симовича.
2. **Проф. Ковалевський**—Греція й Рим. Підручник.
3. **Підручник Геометрії** (по Вуліху) для вищих почат. шкіл.
4. **Вирсний Євг.** Чеські казки.
5. **Казки** Рудченка.
6. **Воронець**—„Ярина“ українська граматка (букварь) з малюнками Юр. Моголевського,

1,05 / 1987

6734

Ціка 30 гривень.

Українське Видавництво в Катеринославі

Правобережна філія.

Видруковано у Кам'янці:

1. **Кашенко А.** На руїнах Січі. 1919 р. 1 карб. 50 кп.
2. " Над Кодацьким порогом. 1919. р. 3 карб.
3. " Славні побратими. 1919. р. 4 карб.
4. " Запорожська слава. 1919. р. 6 карб.
5. **Пресф. М. Хведорів.** Матеріали до математичної термінології. 1919. р. 3 карб.
6. **Дорощенко Д.** Вілоруси та їх національне відродження. 1919. р. 3 карб.
7. **Чудова Верба** (казка), переклад з сербської мови. 1919. р. 1 карб.
8. **Андреев Л.** Кусака. Переклад з російського А. Бурка. 1919. р. 1 карб. 85 коп.
9. **В. Біднов** Що читати по історії України. (Коротенька історіографія України). 1919. р. 5 карб. 50 ксп.
10. **Пресф. П. Клепатський.** Батько нового Українського письменства Іван Котляревський 1919 р. 25 гривень.
11. " Марко Вовчок і „Народні Оповідання“ 1919. р. 30 гривень
12. " Український мандрівний філософ Григорій Савич Сковорода, 1920. р. 25 грив.
13. **Т. Шевченко.** Маленький Кобзарь. 1920. р. 45 гр.
14. **Календарик** на 1920 р. р. 10 гр. Друге вид. р. 15 гр.
15. **Клепатський.** Український письменник Н. П. Гулак-Артемовський 1920 р. р. 20 гр.
16. **Васильківський**—Релігійність Т. Шевченка на підставі його поетичних творів. 1920 р. р. 30 гр.
17. **Арифметичний Задачник.** Курс після дробів. 1920. р. 150 гривень.

Електр. друкарня С. Л. Тухолдер

РЛ 6734

М. Васильківський

Релігійність

Г. Шевченка